

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE EGE ADALARI

Fuat İNCE*

Özet

Ege Denizi'ndeki adalar yüzyıllarca Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Bu hâkimiyet kurulduğu dönemin uluslararası hukuk kurallarına tamamen uygundur. Bugün Yunanistan'a ait olan adalar, Türk hâkimiyetinden uluslararası hukuka uygun olarak egemenlik devri yapılmış olan adalardır. Bu adalar iki grupta toplanabilir. Birinci grupta, Yunanistan'ın bağımsızlığını elde ettiği 24 Nisan 1830 ile Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923 arasındaki dönemde Yunanistan'a bırakılan adalar bulunmaktadır. İkinci grupta ise, Lozan Barış Antlaşması ve 10 Şubat 1947 Paris İtalyan Barış Antlaşması ile gayri askerî statüde olmaları kaydıyla Yunanistan'a bırakılan adalar bulunmaktadır. Bunların dışındaki ada, adacık ve kayalıklar için egemenlik devri yapılmamıştır. Yunanistan, uluslararası alanda meydana gelen değişmelerin, antlaşmalarla kurulmuş olan statüyü ortadan kaldırdığını ve Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye'ye bırakıldığı belirtilmeyen kara parçalarının tamamının kendisine ait olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşılık Türkiye, antlaşmaların hükümlerinin geçerli olduğunu ve Lozan Barış Antlaşması'nda haklarından feragat etmediği ada, adacık ve kayalıklarda egemenlik haklarının devam ettiğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ege Adaları, Lozan Barış Antlaşması, Türkiye, Yunanistan.

Abstract

Lausanne Peace Treaty and Aegean Islands

The islands in Aegean Sea had been under Otoman dominance for centruies. This dominance is exactly suitable for international law-rules of established period. Today, the islands belonging to Greece are those the sovereignty overturn of which are made suitable from Turkish dominance to international law. These islands can be collected into two groups. In the first group, there are islands which

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Komutanlığı, ANKARA, (fince@gata.edu.tr.)

were left to Greece in the periods between on 24 th. July 1923, when Lausanne Peace Treaty was signed and 24 th. April 1830 when, Greece obtained her independence. In the second group, there are islands which are left to Greece with the condition of without having military statue with the peace treaties 10 th. February 1947 Paris Italian and Lausanne Peace Treaty for the islands but these islands, sovereignty overturn was it performed. Greece claimed that the changes occurred by international treaties did away with the statucue established by teraties and taht all the lands which shown to be left to Turkey in Lausanne Peace Treaty belonged to Greece. However, Turkey claimed that the treaties were current with their sentences and that Turkey has claimed that sovereignty rights continued on the islands, islets and rockies.

Key Words: Aegean Islands, Lausanne Peace Treaty, Turkey, Greece.

Giriş

Ege Denizi'ndeki adalar ve bu denizin kıyıları Ege Bölgesi olarak adlandırılır.¹ Ege kelimesinin kökeni veya hangi kelimeden türediği tam olarak bilinmemektedir.² Bölgeye adını veren Ege Denizi, yerkabuğunun alçalması neticesinde Akdeniz'in sularının bu alana dolmasıyla oluşmuştur. Ege, Doğu Akdeniz'in kuzeyinde, Anadolu ile Balkan yarımadaları arasında kuzey-güney istikametinde uzanan ve kendine has özelliklere sahip yarı kapalı bir denizdir. Henüz sınırları tam olarak belirlenmemiş olmasına rağmen şimdiye kadar yapılan çalışmalar dikkate alındığında, Ege Denizi'nin kuzey-güney istikametinde yaklaşık olarak 660 Km boyunca uzandığı görülmektedir. Yüzölçümü 214.000 Km² civarında olan bu denizin genişliği ise, kuzeyde 270, ortada 150 ve güneyde 400 Km kadardır.³

Ege'yi diğer denizlerden ayıran en önemli özelliği değişik büyüklükteki 1.800 kadar kara parçasının⁴ deniz yüzeyine adeta serpilmiş olmasıdır.

¹ Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s. 3.

² Ege kelimesinin, meşe veya aia-ka (toprak (ana)-yurdu) anlamına geldiği varsayılan aiga sözcüğünden türediği düşünülebilir. Pek çok tarihî yer ve Aigaion Pelagos (Ege Denizi) adına açıklama getirilmek için uydurulmuş mitolojideki Kral Aigeus'un adı için rastlanan bu kelimenin anlamı kesin bir güvenle saptanamamıştır. Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1993, s.29-30. Uzunca bir süre Ege Denizi'ne farklı bir isim vermeyip Bahr-i Sefid (Akdeniz) diyen Türkler, bu denizi Adalar Denizi veya Anadolu Denizi olarak da adlandırmışlardır. Cevat Ülkekel, "Atatürk Neden "Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" Demişti", **Harita Dergisi**, Sa.:130, Ankara, 2003, s.56.

³ Sırrı Erinç-Talip Yücel, **Ege Denizi: Türkiye İle Komşu Ege Adaları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1978, s.6-7.

⁴ Ege Denizi'ndeki adalar yüksek toprak parçalarının su üstünde kalmasıyla veya Anadolu

Sadece yirmi dört tanesinin 100 km²' den büyük⁵ ve yüz tanesinin meskûn olduğu bu kara parçalarının toplam yüzölçümü 23.000 km² civarındadır. İlk bakışta çok dağınık, düzensiz ve karmakarışık görülmelerine rağmen adaların tarihi ve coğrafi özellikleri dikkate alındığında yapılan değerlendirme neticesinde Girit hariç, Ege Denizi'ndeki adalar; *Trakya/Boğazönü Adaları*, *Saruhan (Doğu Sporad) Adaları*, *Menteşe (Güney Sporad) Adaları*⁶, *Şeytan (Kuzey Sporad) Adaları* ve *Kiklat Adaları*⁷ olmak üzere beş grupta toplanmaktadır.

Ada gruplarından bahsedilirken çoğu zaman *Menteşe Adaları*'ndan kamuoyunda en çok bilinen şekliyle Oniki Ada olarak söz edilmektedir. Oysa Yunanlıların *Dodace-Nissas* (Oniki Ada) dedikleri *Menteşe Adaları* belli başlı yirmidört ada ile birçok adacık ve kayalıktan oluşmaktadır.

Tarih boyunca çeşitli kavimlerin hâkimiyet kurduğu Ege adaları, Roma döneminde elde ettikleri imtiyazlarla Cenovalıların ve Venediklilerin yönetiminde kalmıştır. XIV. yüzyıl başlarına gelindiğinde Kudüs'ten ayrılmak zorunda kalan Saint Jean Şövalyeleri'nin Rodos ve civarındaki adalara yerleşmeleri ile adalar, İtalyan devletleri ve Şövalyeler arasında paylaşılmıştır.⁸ Anadolu Selçuklu Devleti ve sonrasında 1308'de bu devletin

kıyılarının önündeki adalar gibi, yer hareketleriyle su altına düşen büyük toprak parçalarının yeniden su yüzüne yönelmesiyle ortaya çıkmışlardır. Sevil Tunç Gürsu, *"Tarihte Batı Anadolu, Ege, Ege Adaları"*, VIII. **Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım**, Ankara, 1979, s.335.

⁵ 100 km² den büyük adalar; Girit, Eğriboz, Semadirek, Gökçeada (İmbros-İmroz), Limni, Midilli, Sakız, Sisam, Ahikerya, Kilimli, İstanköy, Rodos, Kerpe, Taşoz, İskiri, Andre, Mürted, Bara, Nakşa, Yamurgi, Değirmenlik, Ünye ve Çuha'dır. Ali Kurumahmut, *"Ege'de Tartışmalı Adalar Sorununun Ortaya Çıkışı"*, **Egede Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, (Yayına Haz. Ali Kurumahmut), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.1.

⁶ **Trakya/Boğazönü Adaları**; Taşoz, Semadirek, Limni, Bozbaba, Gökçeada, Bozcaada (Tenedos), Zürafa ve Tavşan Adalarıdır. **Saruhan Adaları**; Midilli, Sakız, Koyun Adaları, İpsara, Antiipsara, Sisam, Ahikerya, Hurşit ve Fornoz'dur. **Menteşe Adaları**, Eşek Adası, Nergisçik, Batnoz, Lipso, Bulamaç, Leryoz, Kilimli, Kalolimnos, Keçi Adası, Ardıççık, Koçbaba, İstanköy, İncirli, Sömbeki, İlyaki, Herke, Limoniye, Rodos, Çoban Adası, İstanbulya, Kerpe, Küçük Kerpe, Sirina ve Ardacık'tır. Kurumahmut, **a.g.m.**, s. 4-6.

⁷ Şeytan Adaları; Hasır, Keçi, İblislik, Bozada, Çamlıca, İskados, İskablos, İkizceler, İskiri, İskiri Poli ve Maymuncuk'tur. **Kiklat Adaları**; Eğriboz, Andre, EGINE, Bibercik, Nergisçik, Temaşalık, Andre Papazlığı, Mürted, Mökene, Kedelan Papazlığı, Şıra, Sığırcıklar, Delos, Terme, Çamlıca, Suluca, Küçük Koyunluca, Haçlılar, Nakşe, Bara, Andi Bara, Yavuzca, Pınar, Döngili, Karo, Anti Karo, Yamurgi, Örenli, Olmo, Ünye, Değirmenlik, Anido Siyah, Aya Kiriki, Sikinos, Santoron, Anafiye ve Kristiyane'dir. Necdet Belen, **Ege Denizi ve Ege Adaları**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995, s.10-13.

⁸ Belen, **a.g.e.**, s. 79.

yıkılmasıyla bağımsız hareket etmeye başlayan Menteşe, Aydın, Saruhan ve Karesi beyliklerinin denizlerde faaliyetleri olmuşsa da Ege adalarının Türk hâkimiyetine girmesi Osmanlı İmparatorluğu zamanında gerçekleşmiştir.⁹

Osmanlı İmparatorluğu Ege adalarını üç safhada ele geçirmiştir. Birinci safhada, 1456'da Taşoz, Semadirek, Limni, Gökçeada ve Bozcaada, 1462'de Midilli, 1470'de Eğriboz Adası ve Şeytan Adaları ile 1479'da Sisam Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir. İkinci safhada, 1522'de Rodos ve diğer Menteşe Adaları, 1534-1545 yılları arasında Kerpe, Çoban ve Kiklat Adaları'nın tamamı ile 1566'da Sakız ve civarındaki adalar Osmanlı Devletine dâhil olmuşlardır.¹⁰ Üçüncü ve son safhada ise 1669'da Girit¹¹ ve 1718 yılında İstendil Adası¹² Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Adalar, Osmanlı idaresine geçtiğinde, buralarda bulunan halka dinlerini koruma ve kendi cemaatlerini ilgilendiren konularda serbest hareket etme hakkı tanınmıştır.¹³ Osmanlı İmparatorluğu, halkın din ve eğitim konularındaki işleriyle meşgul olan on iki kişilik mahalli meclislerin faaliyetlerini sürdürmesine de müsaade etmiştir.¹⁴ Ege Denizi'ndeki adaların tamamı 1830 tarihine kadar Türk egemenliğinde kalmıştır.

1. Ege Adalarının Türk Egemenliğinden Çıkması

1830 yılına kadar kesintisiz olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalan Ege adaları, Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesiyle beraber Türk egemenliğinden çıkmaya başlamıştır. Trablusgarp Savaşı esnasında İtalya'nın Menteşe Adalarını ve Balkan Savaşları sırasında da Yunanistan'ın belli başlı diğer adaları işgâl etmesi ve bu işgâllerin I. Dünya Savaşı boyunca devam etmesiyle Ege adaları üzerindeki Türk hâkimiyeti fiilen sona ermiştir.

⁹ Giacomo E. Corretto, **Akdeniz'de Türkler**, (Çev. Durdu Kundakçı - Gülbende Kuray), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 6-65.

¹⁰ Belen, **a.g.e.**, s. 99-101.

¹¹ Erdiç Sancar, **21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.29.

¹² Ali Kurumahmut-Sertaç Hami Başeren, **The Twilight Zones In The Aegean Unforgetten Turkish Islands (Ege'de Gri Bölgeler Unutul(may)an Türk Adaları)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s.51.

¹³ Ali Fuat Öreç, "*Türk İdaresinde Ege Adaları Tarihi*", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sa.:31, Ankara, 2001, s.327-336.

¹⁴ Demogerondia adı verilen on iki kişilik mahalli meclis düzeninde; hareket sahaları son derece sınırlı olan meclisler sadece yerleşik işlere bakarlardı. Bu sistemin, Osmanlı Devleti'nin adalara muhtariyet verdiği gibi anlaşılması yanlış olur. Cevdet Küçük, "*Ege Adalarında Türk Egemenliği Dönemi*", **Egede Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, (Yayına Haz. Ali Kurumahmut), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.75.

I.Dünya savaşı sonrasında İtilaf Devletleri ile Osmanlı Hükümeti arasında 10 Ağustos 1920'de imzalanan ancak hiç bir zaman geçerli olmayan Sèvres (Sevr) Antlaşması ile İç Anadolu'da küçük bir toprak parçası Türklere bırakılmış, Ege adaları da dâhil olmak üzere diğer yerler işgâl devletleri tarafından paylaşılmıştır.¹⁵

1.1. Kuruluşunda Yunanistan'a Devredilen Adalar

Osmanlı İmparatorluğu, 6 Nisan 1821'de Mora'da başlayan Yunan İsyanını, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin müdahaleleri ve bu devletlerin ortak donanmasının 20 Ekim 1827'de Navarin Limanında demirlemiş durumdaki Osmanlı donanmasını yok etmesi nedeniyle bir türlü bastıramamıştır. Ayrıca, 14 Nisan 1828'de Osmanlı topraklarına saldıran Rusya karşısında başarısızlığa uğrayan Osmanlı İmparatorluğu sonunda 24 Nisan 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır.¹⁶ Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra burada çıkan karışıklıklara müdahale eden Rusya, İngiltere ve Fransa, Bavyeralı Prens Fredrik Otto'nun Yunan kralı olması konusunda anlaşmışlar ve Yunanistan'ın bağımsızlığını garantileri altına almışlardır.¹⁷

Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıyan Osmanlı İmparatorluğu, Mora ve Attika Yarımadalarını Yunanistan'a bırakmıştır.¹⁸ Osmanlı İmparatorluğu ayrıca, Ege Denizi'nde Fatih Sultan Mehmet döneminde 1470'te elde ettiği Eğriboz ve İskiri dâhil Şeytan Adalarını ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1534-1545 arasında hâkimiyetine aldığı 26° doğu boylamı üzerindeki Yamurgi Adası da dâhil olmak üzere genel olarak Kiklat Adaları diye anılan adaları Yunanistan'a bırakmıştır. Ancak, bu alanlar dışında kalan tüm adalarda Osmanlı egemenliği devam etmiştir.¹⁹

1.2. Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın İşgâl Ettiği Adalar

¹⁵ Sevr Antlaşması için, Bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s.525-691.

¹⁶ Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesi ile sonuçlanan isyanlarda Sisam Adası'ndaki Rumlar da büyük rol oynadığından Rusya, İngiltere ve Fransa'nın baskıları ile Osmanlı Devleti bu adaya 10 Aralık 1832 tarihinde muhtariyet vermiştir. Selim Sun, **1897 Osmanlı-Yunan Harbi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965, s.9.

¹⁷ Sertaç Hami Başeren, **Ege Sorunları**, Tüdev Yayınları, İstanbul, 2003, s.23.

¹⁸ Yunanistan'ın kuzey sınırı; batıda Korent Körfezi tarafındaki Aspropomatos Nehri'nin ağzından doğuda Eğriboz Adası tarafındaki Zeytin Körfezi'ne dökülen Spercheyos Nehri'nin ağzına çizilen hat ile tespit edilmiştir. Sun, **a.g.e.**, s.9.

¹⁹ Buradan anlaşılacağı üzere 36°-39° kuzey enlemi ve 26° doğu boylamı ile Yunanistan ana karası arasında kalan coğrafi alan ve Şeytan Adaları dışında, Yunanistan'a verilmiş herhangi bir ada yoktur. Bir başka ifade ile Kiklatlar'dan bu alan dışında kalanlar Yunanistan'a verilmemiştir. Başeren, **a.g.e.**, s.22.

Avrupalı diğer devletlerden çok sonra; ancak 1870’de millî birliğini tamamlayan İtalya, kendisine ilk yayılma sahası olarak²⁰ zamanla gücünü iyice kaybeden Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’daki son toprağını, Trablusgarp’ı hedef almıştır.²¹

Ekonomik çıkarlarını korumak bahanesiyle 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti’ne savaş ilan eden İtalyanlar, Trablusgarp’ta²² beklemedikleri bir direnişle karşılaşmışlar, aylar süren çabalarına rağmen sahilde ancak küçük bir toprak parçasını ele geçirebilmişlerdir.²³ Durumun daha da kötüye gitmesini engellemek ve Osmanlı Devleti’ni Trablusgarp’tan çekilmeye zorlamak isteyen İtalyanlar, güçlü donanmaları ile 1912 yılının şubat ve mart aylarında, Beyrut, Trablusşam, İskenderun, Mersin ve Silifke’ye saldırmışlardır. 18 Nisan 1912’de Çanakkale Boğazı ağzını bombalayan İtalyan savaş gemileri, Sisam Adası’na saldırmışlar ve nihayet zayıf Osmanlı donanmasının İstanbul’a yapılabilecek bir saldırıyı önlemek için Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi’ni korumasından istifade ederek 23 Nisan–17 Mayıs 1912 tarihleri arasında Menteşe Adalarını işgâl etmişlerdir. Bu sırada Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ’ın, Osmanlı Devleti’ne karşı kendi aralarında bir ittifak kurmaları üzerine Osmanlı Devleti Trablusgarp Savaşı’nı sonlandırmak zorunda kalmıştır. Bu savaş sonunda 18 Ekim 1912’de Ouchy (Uşi) Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla; Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp ve Bingazi’deki askerlerini çekmesinden sonra, İtalya’nın da adalardan çekilmesi hususunda anlaşılmıştır.²⁴

Antlaşma hükümlerine rağmen Menteşe Adalarından çıkmayan İtalya, bu adaları boşaltması halinde Yunanlıların buraları işgâl edebileceğini ileri sürmüştür.²⁵ Bunun üzerine Osmanlı Devleti, önce Balkan savaşı meselesinin halledilmesini, ardından adalar meselesiyle uğraşılmasını daha mantıklı bulmuş ve bu nedenle adaların Yunanistan’ın eline geçmesinden

²⁰ İtalya, Trablusgarp’tan önce İngilizlerin teşvikiyle 1894’de Habeşistan’ı ele geçirmeye çalışmış; ancak, başarısız olmuştur. Rifat Uçarol, **Siyasî Tarih**, Seri No:4, II. Baskı, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1982, s. 369.

²¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914–1990)**, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s.12.

²² Trablusgarp Savaşı’nda yapılan muharebeler için Bkz. Hamdi Ertuna, **1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984, 203 s.

²³ Saim Besbelli - Mustafa Ülman, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı - İtalyan Harbi (Deniz Harekâtı)**, Cilt III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 41-45.

²⁴ Kurumahmut - Başeren, **a.g.e.**, s.52-55.

²⁵ Uçarol, **a.g.e.**, s.386-387.

nasıl olsa adaları boşaltacağına dair antlaşma imzalayan İtalya'nın elinde, bir süre daha kalmasında sakınca görmemiştir.²⁶

1.3. Balkan Savaşları ve Yunanistan'ın İşgâl Ettiği Adalar

Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın Trablusgarp Savaşı devam ederken kendi aralarındaki meseleleri bir kenara bırakıp Osmanlı Devleti'ne saldırmak için anlaştıkları daha önce belirtilmişti.²⁷ Osmanlı Devleti'nden daha güçlü bir deniz kuvvetine²⁸ sahip olan Yunanistan, başta Trakya ve Boğazönü Adaları olmak üzere Ege Adaları'nı işgâl etmeye karar vermiş ve Yunan Donanması, 21 Ekim 1912'de Limni'yi savaşız teslim almıştır. Yunanistan'ın, Limni Adası'nın ardından on gün sonra 31 Ekim'de Gökçeada, Taşoz ve Bozbaba, ertesi gün Semadirek ve 7 Kasım'da Bozcaada'yı ele geçirmesiyle Trakya ve Boğazönü Adaları fiilen Osmanlı Devleti hâkimiyetinden çıkmıştır. Aynı dönemde, Saruhan Adaları'ndan, İpsara 4 Kasım'da, Ahikerya 14 Kasım'da, Sakız 3 Aralık'ta ve Midilli ise 20 Aralık'ta Yunanlıların eline geçmiştir.²⁹

Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 3 Aralık 1912'de imzalanan Çatalca Mütarekesinden sonra barış görüşmeleri için Londra'da toplanan, Saint James ve Süfera (Büyükelçiler) Konferanslarının çıkmaza girmesi üzerine Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya yani altı büyük devletin arabuluculuğunu kabul etmiştir.³⁰ Ancak, buna rağmen mütarekeye son veren Yunanistan, 13-14 Mart 1913 gecesini Anadolu sahillerinin hemen yanındaki Meis ve 15 Mart 1913'te Sisam Adası'nı ele geçirmiştir.³¹

²⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1943, s.232-233.

²⁷ Bu sırada Osmanlı Devleti Balkanlarda meydana gelen gelişmeleri çok tehlikeli görmemiş ve Balkan Devletleri'nin ittifak halinde kendisine saldırabileceğini tahmin edememiştir. Hatta zamanın Dışişleri Bakanı Asım Bey, Mebusan Meclisi'nde konu ile ilgili yapılan görüşmeler esnasında 15 Temmuz 1912'de "Balkanlardan vicdanım kadar eminim." diyebilecek kadar olaylardan habersiz olduğunu göstermiştir. Uçarol, **a.g.e.**, s. 384.

²⁸ Balkan savaşlarında yapılan deniz harekâtı için, Bkz. Afif Büyüktuğrul, **Balkan Harbi Tarihi Osmanlı Deniz Harekâtı (1912-1913)**, Cilt I, Genelkurmay Harb Tarihi Dairesi Yayını, İstanbul, 1965, 242 s.

²⁹ Başeren, **a.g.e.**, s.29.

³⁰ St. James Konferansına Osmanlı Devleti ile diğer Balkan Devletlerinin temsilcileri, Süfera Konferansına ise büyük devletlerin (İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya) temsilcileri katılmıştır. Başeren, **a.g.e.**, s.30-33.

³¹ Meis halkının Yunanistan'a isyan edip Fransızları adaya davet etmesi sonucu; Meis 30 Aralık 1915'te Fransa'nın idaresine geçmiş, ancak Fransa 1 Mart 1921'de adayı İtalya'ya bırakmıştır. Küçük, **a.g.m.**, s.48-63.

Osmanlı Devleti'nin, Midye-Enez hattının sınır kabul edilmesi ve Ege Adaları konusunun Büyük Devletlere havale edilmesi şartlarını kabul etmesiyle Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşması imzalanmıştır.³² Bu antlaşma ile Girit üzerindeki tüm haklarından vazgeçen Osmanlı Devleti, diğer adaların geleceğini tayin hakkını ise Büyük Devletlere bırakmıştır.³³ Yunanistan ile 14 Kasım 1913'te imzalanan Atina Antlaşması ile taraflar 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'nın hükümlerine uymayı taahhüt etmişlerdir. Altı büyük devlet, Ege Adaları konusundaki ortak kararlarını, 13 Şubat 1914'te Yunanistan'a ve 14 Şubat 1914'te de Osmanlı Devleti'ne bir nota ile bildirmişlerdir. Buna göre, Gökçeada, Bozcaada ve Meis Adası haricinde, 13 Şubat 1914'te Yunan işgâli altında bulunan adaların, Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılmıştır. Büyük Devletler kararında bu adaların silâhlendirilmeyeceği, tahkim edilmeyeceği ve askerî amaçlarla kullanılmayacağı kaydı koyulmuştur. Büyük Devletler tarafından çıkarlarının dikkate alınmaması nedeniyle büyük bir hayal kırıklığına uğrayan Osmanlı Devleti, 15 Şubat tarihli cevabî notasında Gökçeada, Bozcaada ve Meis'in iadesini senet kabul edip diğer adalar üzerindeki haklı taleplerini elde etmek için gayret sarf edeceğini bildirmişti. Meselenin bu şekilde çözümlenmesini istemeyen Osmanlı Devleti, Büyük Devletler aracılığıyla çözüm aramak yerine artık adalar konusunda doğrudan Yunanistan ile ikili görüşmeler yapmaya çalışmıştı. Ancak, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu çalışmalar sonuçsuz kalmış, savaş boyunca adalardaki İtalyan ve Yunan işgâlleri devam etmiştir. Bu adaların Yunanistan'a verilmesi için en büyük gayreti gösteren İngiltere, aslında Yunanistan üzerinden bu adalara sahip olmuştur.³⁴

Balkan savaşlarının sonunda Osmanlı Devleti tarihinin en büyük yenilgilerinden birisine uğramış, Meriç Nehri'nin batısındaki bütün Avrupa toprakları ile kuruluşunda Yunanistan'a bırakılan ve Trablusgarp savaşı sırasında İtalyanların işgâl ettiği adalarla beraber diğer Ege Adaları'nı da fiilen kaybetmiştir.

1.4. I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Adalar

I. Dünya Savaşı'nda, İtalya'nın Almanya'yla beraber hareket etmesini istemeyen İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa ve Rusya), 6 Nisan 1915'te İtalya'yla Londra'da imzaladıkları gizli bir antlaşmayla Menteşe Adaları üzerindeki İtalyan hâkimiyetinin tanınması ve Antalya Bölgesinde İtalya'ya

³² Bilâl N. Şimşir, Ege Sorunu: Belgeler (1913–1914), Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 14-17.

³³ Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasî Tarih**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s.420.

³⁴ Şimşir, **a.g.e.**, s.22-29.

haklı bir pay verilmesini kabul etmişlerdir.³⁵ İtalya, bu antlaşmayla istediklerini elde edince İttifak Devletleri olarak adlandırılan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'ne karşı harbe girmiş ve 22 Ağustos 1915'de Uşi Antlaşması'nın kendisine yüklediği yükümlülükleri feshettiğini ilan etmiştir.³⁶

Savaş boyunca pek çok cephede mücadele etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, müttefikleri ile beraber I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmıştır.³⁷ Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile ateşkesi kabul etmiştir.³⁸ Sadece bir ateşkes antlaşması olan Mondros Mütarekesi'nin şartları ve bu şartların uygulanması esas barış antlaşmasının ne kadar ağır olacağını göstergesi olmuştur. Bu mütarekenin imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri Anadolu'da işgâl hareketlerine girişmişlerdir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından yaklaşık olarak iki yıl sonra Osmanlı Devleti Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında 10 Ağustos 1920'de Sèvres (Sevr) Antlaşması³⁹ imzalanmıştır. Bu antlaşma ile İç Anadolu'da küçük bir toprak parçası Türklere bırakılmış, Ege adaları da dâhil olmak üzere diğer yerler işgâl devletleri tarafından paylaşılmıştır. Ancak işgâlleri kabul etmeyen Türk Milleti Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Millî Mücadele'yi başlatmış ve İstiklâl Savaşı Millî İrade'nin temsil edildiği Büyük Millet Meclisi tarafından yürütülmüştür. Büyük Millet Meclisi 19 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması'nı tanımadığını ve bu antlaşmayı imzalayanlarla kabul edenlerin hain olduğunu ilan etmiştir.⁴⁰

³⁵ 1915 İtalyan-İngiliz/Rus/Fransız Gizli Antlaşması ve savaş boyunca yapılan diğer gizli antlaşmalar olan, 1915 Rus-İngiliz/Fransız Antlaşması, Sykes-Picot (İngiliz-Fransız) Antlaşması, Petrograt Protokolü ve Saint Jean de Marianne Antlaşmaları için Bkz. Uçarol, **a.g.e.**, s.416-420.

³⁶ Küçük, **a.g.m.**, s 60.

³⁷ 28 Ağustos 1916'da Romanya ve 2 Nisan 1917'de Amerika Birleşik Devletleri (ABD) İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmişlerdir. 26 Haziran 1917'de ise Yunanistan Osmanlı topraklarından pay elde edebilmek için savaşın sonlarına doğru İttifak Devletlerine karşı savaşa girmiştir. Uçarol, **a.g.e.**, s.423-426.

³⁸ Mondros Ateşkes Antlaşması ve antlaşma maddelerinin uygulaması için Bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, 323 s.

³⁹ Yunanistan Sevr Antlaşması görüşmeleri devam ederken Menteşe Adaları'nın kendisinin hakkı olduğunu ileri sürerek bu adaların İtalya'ya bırakılmasını engellemeye çalışmış, hatta Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanmasını geciktirmiştir. Bunun üzerine Venizelos ile İtalya'nın Paris büyükelçisi Bonin arasında, Sevr Antlaşması'nın uygulamaya konulmasının ardından yürürlüğe girmesi şartı ile bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşma ile İtalya, Rodos ve Meis hariç işgâli altındaki tüm adaları Yunanistan'a bırakmaya razı olmuştur. Ancak bu antlaşma da Sevr Antlaşması gibi hiçbir zaman uygulamaya koyulamamıştır. Başeren, **a.g.e.**, s. 35-36.

⁴⁰ Hasan Dinçer, **"Genelgeler ve Kongreler Dönemi"**, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed.Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitapevi, Ankara, 2011, s.120.

Gerçekten de İtilaf Devletleri'nin, Ermenilerin ve Yunanlıların talep ve arzularını karşılayabilecek tek uluslararası düzenleme, hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş olan Sevr Antlaşması'dır. İstiklâl Harbi'nde, Doğu Cephesi'nde Ermenilerin, Batı Cephesi'nde de Yunanlıların mağlup edilmesiyle bu antlaşmanın hiçbir hükmü kalmamıştır.

2. Lozan Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması'nda Ege Adaları

I. Dünya Savaşı'nın sonunda, Osmanlı Devleti'nin fiili varlığına son veren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ve bu mütarekenin ardından imzalanan 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Ege Denizi'nde bulunan tüm adalar üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmiştir.⁴¹ Bu antlaşma Avrupa devletlerinde tarihî Şark Meselesi'ni⁴² istedikleri gibi çözümledikleri Yunanistan'da ise Megali İdea⁴³ hedeflerine büyük oranda ulaştıkları düşüncesini sağlamıştı.

Ancak, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da Anadolu'ya ayak basmasıyla başlayan ve büyük fedakârlıklarla yürütülen üç yıllık bir mücadeleden sonra Anadolu işgâline son verilmiştir. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve 30 Ağustos'taki Başkumandanlık Meydan Muharebesi sonunda Batı Anadolu'nun Yunan işgâline kurtarılmasının ardından Türk ordusu Yunanlıların elinde bulunan Doğu Trakya ve İtilaf Devletleri'nin kontrolü altındaki İstanbul ve Boğazların kurtarılması için ileri harekâtına devam etmiştir. Bu durum karşısında

⁴¹ Sevr Antlaşması'nın seksendördüncü maddesi ile Gökçeada ve Bozcaada ile Semadirek, Limni, Midilli, Sakız, Sisam, Ahikerya, Taşoz, Bozbaba ve İpsara adaları Yunanistan'a verilirken, yüzyirmiikinci maddesi ile de Meis Adası ile İtalyan işgâlindeki Menteşe Adaları; İstanbulya, Rodos, Herke, Kerpe, Kaşot, İlyaki, İncirli, Kilimli, İleriye, Batnoz, Lipso, Sömbeki ve İstanköy, tâbi adacıklar ile beraber İtalya'ya bırakılmıştır. Yüzyetmişyedinci madde Yunanistan'a bırakılan adaların silahsızlandırılmasını içeriyordu. Yüztetmişsekizinci madde ile Boğazlar mıntıkasına dahil edilen Semadirek, Limni, Gökçeada, Bozcada ve Midilli'de Yunanistan; İtilaf Devletleri'nden habersiz yol inşa edemeyecek, ayrıca bu adalardaki Yunan jandarması Boğazlar mıntıkasındaki işgâl kuvvetleri komutanlığına bağlı olacaktı. Ayrıca Sevr Antlaşması'nın yüzotuzikinci maddesi zaten genel nitelikte bir toptan feragat hükmü niteliğindedeydi. İbrahim Sadi Öztürk, **Türklüğün İdam Fermanı Sevr Antlaşması**, Fark Yayınları, Ankara, 2007, s.23-264.

⁴² Şark Meselesi, genel olarak büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu önce üzerinde çeşitli çıkarlar elde etmek suretiyle zayıflatmak, bu arada devletin Avrupa'daki topraklarını ele geçirerek kendi aralarında paylaşmak ve Türkleri Avrupa'dan çıkartmak ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen ortadan kaldırmak amacıyla yürüttükleri politikanın genel adıdır. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.203-204.

⁴³ Megali İdea ile Büyük Yunanistan'ın Tuna ve Fırat Nehirleri arasında bulunan topraklarda kurulması amaçlanmıştır. Yunan istekleri için, Bkz. La Gorce, **Çağlar Boyu Yunanlılar** İstanbul, Belge Yayınları, 1986, s.359-361.

dominyonlarından ve Avrupalı müttefiklerinden yardım talep eden İngiltere'nin bu isteğine Yeni Zelanda haricinde olumlu cevap veren olmamıştı. Bunun üzerine İngiliz General Harrington askerlerinden Türk birlikleri Çanakkale'ye saldırmadıkça çatışmaya girilmemesini istemiştir. İzmir'de Fransız Franklin Boulin'le görüşen Mustafa Kemal Paşa'nın da askeri harekâtın durdurulmasını kabul etmesiyle 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başlayan ateşkes görüşmeleri 11 Ekim'de uzlaşmayla sonuçlanmış ve mütareke metni imzalanmıştır. Görüşmelerde TBMM Hükümeti İsmet Paşa, İngiltere General Harrington, Fransa General Charpy ve İtalya General Monbelli tarafından temsil edilmişlerdir. Yunanistan temsilcileri General Mazarakis ve Albay Sarıyanis görüşmelere katılmayıp gelişmeleri bir gemiden izlemişlerdir. Mudanya Mütarekesi ile Türk-Yunan çatışması sona erdirilmiş, Doğu Trakya savaş yapılmadan kurtarılmış, Mondros Mütarekesi yok sayılmış, Fransa'nın ardından İngiltere ve İtalya da TBMM Hükümetinin varlığını kabul etmiştir. Mudanya Mütarekesini kabul etmek istemeyen Yunanistan sonuçta 14 Ekim'de mütarekeyi imzalamak zorunda kalmıştır. Doğu Trakya'nın teslim alınması ve orada Türk idaresinin kurulması için TBMM tarafından görevlendirilen Refet Paşa 19 Ekim'de İstanbul'a girmiş ve halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır.⁴⁴

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından sıra barış görüşmelerine gelmişti. Türk tarafı barış görüşmelerinin İzmir'de yapılmasını istemiş ancak İtilaf Devletleri bu teklife sıcak bakmamışlar ve barış konferansının 13 Kasım'da İsviçre'nin Lausanne (Lozan) kentinde başlaması konusunda aralarında anlaşmışlardır. İtilaf Devletleri bu kararlarını 22 Ekim 1922 tarihli bir notayla hem TBMM Hükümetine hem de İstanbul Hükümetine bildirmişlerdir. Böylece konferansta Türk ulusunun hangi hükümet tarafından temsil edileceği sorunu ortaya çıkmış, ancak bu sorun 1 Kasım 1922'de TBMM tarafından Saltanatın kaldırılması ve bunun üzerine İstanbul Hükümeti'nin istifa etmesiyle aşılabılmıştır. İtilaf Devletleri de bu durumu kabul etmişlerdir. Konferansta Türk Heyeti Başkanlığının kimin tarafından yapılacağı meselesi ise Mustafa Kemal Paşa tarafından İsmet Paşa'nın Heyet Başkanı olması yönünde karar alınmasıyla çözülmüştür. Bu kararın alınmasında İsmet Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatlarına harfiyen uyacak kadar güvenilir bulunması ve bunu Mudanya'da yapılan ateşkes görüşmeleri sırasında kanıtlaması, Osmanlı diplomasi geleneğinden gelmeyen ve Batılılar karşısında eziklik hissetmeyen yeni tip bir devlet adamı olması önemli etkenler olmuştur. Lozan Barış Konferansının Hariciye Vekilleri (Dışişleri Bakanları) seviyesinde

⁴⁴ Ertan, Temuçin Faik, "Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Barış Antlaşması'na", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed.Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitapevi, Ankara, 2011, s.145-146.

toplanacak olması nedeniyle İsmet Paşa Yusuf Kemal Bey yerine Hariciye Vekilliğine getirilmiştir. Vekiller Heyeti tarafından İsmet Paşa Baş delege ve Dr. Rıza Nur Bey İkinci delege olarak görevlendirilmişlerdir. Diğer delege ise eski iktisat vekili Hasan Bey olarak belirlenmiştir. Bu isimlere ek olarak geniş bir danışmanlar heyeti de oluşturulmuştur.⁴⁵

Böylece kazandığı büyük zaferi ile Avrupa Devletleri'ni tekrar barış masasına oturma zorunluluğu getiren yeni Türk Devleti bu defa kendi müzakere edeceği meseleleri belirleyen bir program hazırlamış on dört maddeden oluşan bu programın onuncu maddesinde Anadolu sahillerine yakın olan adalar hususu ele alınmıştır.⁴⁶

2.1.Lozan Konferansı'nda Ege Adaları

Lozan Barış Konferansı 13 Kasım 1922'de başlaması gerekirken gecikmeli olarak 20 Kasım 1922'de başlamıştır.⁴⁷ Konferansa İngiltere Lord Curzon, Fransa Barrère, İtalya ise Garoni başkanlığındaki heyetlerle katılmıştır. Konferansta Yunanistan Venizelos tarafından temsil edilirken Çiçerin başkanlığındaki bir Sovyet heyeti de Boğazlarla ilgili görüşmelere katılmak için Lozan'a gelmiştir. Görüşmelerin herhangi bir sıkıntıyla karşılaşılmadan geçeceğini düşünen İtilaf Devletleri'nin temsilcileri daha ilk günde yapılan konuşmalar neticesinde bu düşüncelerinde yarıldıklarını anlamışlardır. Türk heyeti elde edilen askeri zafer sonrasında imzalanan Mudanya Mütarekesini esas almış ve Misak-ı Millî gibi bir belgeyi de kullanarak masaya galip taraf olarak oturduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Buna karşılık İtilaf Devletleri ise Konferansı Türk Milli Mücadelesinin bir sonucu değil de Birinci Dünya Savaşı'nın bir devamı olarak görmüşler, bu nedenle de galip tarafın kendilerinin olduğunu iddia etmişlerdir. İtilaf Devletleri ayrıca Mondros Mütarekesi'nin esas alınması gerektiğini vurgulamışlardır.⁴⁸

İngiliz delegesi Lord Curzon'un başkanlığında görüşmelere başlanan barış konferansının beşinci günü öğleden sonra Ege Denizi'ndeki adalar sorunu görüşülmeye başlanmıştır.⁴⁹ Görüşmelerde Lord Curzon tarafından

⁴⁵ Ertan, **a.g.m.**,s.147-150.

⁴⁶ Küçük, **a.g.m.**, s. 65.

⁴⁷ Türkiye'nin bu konferanstan beklentisi Misak-ı Millî hedeflerine ulaşmak olmuştur. Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, III. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.5. Misak-ı Millî Kararları için, Bkz. Alev Coşkun, **Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu - En Uzun 15 Gün / Ödemiş Direnişi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2005, s. 276.

⁴⁸ Ertan, **a.g.m.**,s.151-152.

⁴⁹ 25 Kasım 1922 saat 15.00'da başlayan oturumda Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Türkiye temsilcileri hazır bulunmuşlardır. Oturumda hazır bulunanlar için Bkz. Seha L. Meray

ilk söz İsmet Paşa'ya verilmiştir. İsmet Paşa, coğrafya bakımından Küçük Asya'ya (Anadolu'ya) bağlı parçalar olan Akdeniz ve Ege Denizi adalarının Anadolu'nun huzuru ve güvenliği için büyük bir önem taşıdıklarını söyleyip bu adaların kıyıda az uzaklıkta ve karasuları içinde bulunan adalarla, büyük adaları kapsadığını belirtmiştir. Anadolu'nun tamamlayıcı birer parçası olan adaların Türkiye'nin egemenliği altına konulmalarının bir zorunluluk olduğunu ifade eden İsmet Paşa ayrıca, Gökçeada ile Bozcaada'nın ve Semadirek Adası'nın Türkiye'ye verilmesini talep etmiştir.⁵⁰ Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikerya (Ahikerya) adalarının Türkiye'nin güvenliği açısından hayati bir önem taşıdığını ve bu adaların iktisadi açıdan Anadolu ile birleşmelerinin zorunlu olduğunu ifade eden İsmet Paşa, işte bu yüzden Büyük Devletlerin bu adaların Yunanistan'a bırakılma kararının Türkiye tarafından kabul edilmediğini belirtmiştir. Adalarla ilgili kararların alınmasında ilgili tarafların çıkarlarının gözetileceği şartı bulunmasına rağmen Büyük Devletler tarafından teklif edilen çözüm Türkiye'yi tatmin etmemiştir. Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki emperyalist emelleri artık bütün dünya tarafından öğrenilmiştir. Anadolu'da bir Yunan İmparatorluğu kurmak için kendi ülkesinde yapmacık tutkular yaratan Yunanistan'ın elinde bu adaların nasıl bir sorun yarattığı Türkiye tarafından görülmüştür. Böyle olunca bu adalar tam anlamıyla askerlikten arındırılmalıdır. Bu adalarda bulunan istihkâmlar ve bataryalar yok edilmeli, silahlar sökülmesi, yeni tahkimat yapılmamalı, bu adalar deniz üssü olarak kullanılmamalı, uçaklar getirilmemeli, uçaklar için buralarda hangarlar yapılmamalıdır. Söz konusu adalarda asayiş sağlamaya yetecek sayıda jandarmadan başka hiçbir silahlı kuvvet bulunmamalıdır. Bundan başka bu adalar halkı kışkırtıcılara yataklık etmemeli, kaçakçılara sığınak olmamalıdır. Son olarak bu konularda kabul edilecek yükümlerin her zaman geçerli olacağı Türkiye'ye garanti verilmelidir. İsmet Paşa'ya göre bu adaların tarafsız ve bağımsız bir siyasal varlıkları olmalıdır.⁵¹

İsmet Paşa'nın bu talepleri karşısında Yunan Heyeti Başkanı Venizelos, ilk olarak uzun süre Yunan egemenliği altında bulunan Ege adaları ile henüz uluslararası bir antlaşmaya konu olmamış adaları ayrı tutmak gerektiğini belirtmiştir. İsmet Paşa'nın konuşmasından ikinci grupta yer alan adaların Türkiye tarafından istendiğini anladığını söyleyen Venizelos, bu adalarda

(Çev.), **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler**, Tk.I, C.I, K.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.99.

⁵⁰ İsmet Paşa, Türkiye'nin karasularındaki küçük adaları Anadolu'nun asayiş için istemişken Gökçeada ve Bozcaada'yı 14 Şubat 1914 tarihli Altı Büyük Devlet kararına dayanarak, Semadirek Adası'nı da Çanakkale Boğazı'nın karşısında olduğu için talep etmiştir. Karacan, a.g.e., s.90.

⁵¹ Meray, a.g.e., s.100.

yaşayan halkın çoğunluğunun Rum olduğunu, sadece İstanköy, Bozcaada ve Rodos'ta çok az sayıda Türkün yaşadığını, halkı Rum olan yerlerin Türkiye'ye bırakılmasının Türkiye'nin çıkarlarına uygun düşmediğini vurgulamıştır. Bu adaların Türkiye'den başka bir devletin elinde olması Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokmayacağını iddia eden Venizelos bu adaları almak isteyen Türkiye'nin kalabalık bir Rum nüfusu da egemenliği altına almakla nasıl bir çıkar sağlamış olacağını anlayamadığını söylemiştir. Bu adaların askerlikten arındırılması konusunun incelenmesini kabul ettiklerini; fakat ne olursa olsun Gökçeada ve Bozcaada dâhil uzun süreden beri Türkiye'nin olmaktan çıkmış topraklar üzerinde Türk egemenliğinin yeniden kurulmasının söz konusu olamayacağını söylemiştir. Gökçeada ve Bozcaada'nın Çanakkale Boğazına yakınlıkları nedeniyle bu iki adada Yunan egemenliğine kısıtlamalar getirilmesine razı olduklarını ifade eden Venizelos, ancak bu konunun Çanakkale'nin askerlikten arındırılması sorunu birlikte ele alınması istemişti.⁵²

Daha sonra söz alan oturma başkanı ve İngiliz Baş Delegatesi Lord Curzon, bu sorunu müttefik meslektaşları ile görüştüğünü, kendi adına olduğu kadar onlar adına da konuşacağını belirtmiştir. Sorunu öncelikle salt hukuk yönüyle incelemek istediğini ifade eden Lord Curzon, bu adaların kaderlerinin saptanmasının İsmet Paşa'nın söylediğinin aksine Büyük Devletlere hiç bir şart olmaksızın bırakıldığını, Büyük Devletlerin Menteşe Adalarının durumunu görüşmediğini çünkü bu adaların geçici kaderinin Türkiye ve İtalya arasındaki Uşi Antlaşması ile saptanmış olduğunu ve netice itibarıyla Gökçeada, Bozcaada ve Meis dışındaki tüm adaların Yunanistan'a bırakıldığını söylemiştir. Lord Curzon ayrıca bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti'nin belirli bir tutum göstermediğini, sadece üzüntülerini bildirdiğini Gökçeada ve Bozcaada konusundaki Büyük Devletlerin kararını resmen öğrenmiş olduğunu belirtmiştir.⁵³

İsmet Paşa, Çanakkale Boğazı'na yakın olmaları nedeniyle Büyük Devletler tarafından Türkiye'ye bırakılması teklif edilen Gökçeada ve Bozcaada'nın yanı sıra Semadirek adasının da Türkiye'ye bırakılmasını, Yunanistan'a verilmesi teklif edilen tüm adaların özellikle de Limni, Midilli, Sakız ve Nikeya'nın Yunanistan'dan alınarak özel bir rejim altına konulmalarını istemiştir. Venizelos'un bu adaların yalnız askerlikten arındırılmalarının söz konusu olabileceğini ifade etmesi üzerine Rıza Nur Bey buna itiraz etmiş adaların tarafsız ve bağımsız bir siyasal varlıkları olması gerektiğini belirtmiştir. Lord Curzon, adaların Türkiye'ye

⁵² Meray, a.g.e., s.101.

⁵³ Meray, a.g.e., s.102.

verilemeyeceğini, onlara bir çeşit siyasal özerklik verilmesinin gerek hukuk gerekse uygulama açısından büyük güçlükler doğuracağını ve bu adaların meşru sahibinin Yunanistan olduğunu söylemiştir. Ayrıca Türk tarafı bu adalarda bir plesibit yapılmasını düşünmekteyse nüfusu bütünüyle Rum olan bu adaların Yunanistan'ı seçeceğinin bilinmesini istemiştir. Ancak Türk tarafının böyle bir plesibit istemediğini bunun yerine özerklik biçiminde bir çeşit anayasa denemesine girişilmesini istediğini söyleyen Lord Curzon, özerklik uygulamasının daha önce Sisam ve Girit'te denendiğini ama bunun sonucunun cesaret vermekten çok hep uyarıcı nitelikte olduğunu belirtmiştir. Özerklik uygulamasının adalarda iç çekişmeler, kanlı ayaklanmalar ve genel bir anarşiye sebep olduğunu ifade eden Lord Curzon, bu bakımdan Sisam ve Girit örneklerinin Türk tarafının tekliflerinin kabul edilmemesi için yeterli uyarılar olduğunu vurgulamıştır. İsmet Paşa'nın çok kesin şartlar altında askerlikten arındırmaya ilişkin ikinci isteği hakkında çok şeyler söylenebileceğini belirten Lord Curzon, Gökçeada, Bozcaada ve Semadirek adası ile diğer adalar arasında ayırım gözetilmesini istemiştir. İlk üç adanın Boğazların serbestliği konusuyla birlikte incelenebileceğini ifade eden Lord Curzon, diğer adaların ise Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmediğini, savaş süresince Yunanlıların bu adaları askeri üs olarak kullanmadığını belirterek, görüşlerini; Gökçeada, Bozcaada ve Semadirek adasının kaderi Boğazların serbestliği sorunuyla bağlantılı olarak incelenmelidir, geçmiş tecrübeler göz önünde bulundurularak adalara özerklik verilmesi teklifi reddedilmelidir ve bu adaların Yunanistan'dan ayrılması söz konusu olmasa bile bunların askerlikten arındırılması sorunu incelenebilir şeklinde toparlamıştır.⁵⁴

İsmet Paşa, başkanın önce Gökçeada, Bozcaada ve Semadirek adasının egemenliği konusundaki düşüncesini açıkça ortaya koymasını umduğunu belirterek adaların askerden arındırılma konusunun alt komisyonda incelenmesine razı olduğunu belirtmiştir. Ancak Lord Curzon, bu üç ada üzerindeki egemenliğe ilişkin olarak ne karar alınabileceğini söyleyecek durumda olmadığını, askerlikten arındırma sorununu incelemekle görevli alt komisyon kurulduğu zaman bu komisyondan egemenlik sorununu da incelenmesinin istenebileceğini düşündüğünü belirtmiştir. Venizelos, Semadirek adasının egemenliği konusunun zaten çözülmüş olduğunu belirterek bu adayla ilgili tek sorununun ne ölçüde askerlikten arındırılacağı olduğunu söylemiştir. Lord Curzon, İsmet Paşa'ya üç ada dışındaki adaların askerlikten arındırılması sorununun ertelenmesini isteyip istemediğini sorarak, Gökçeada ve Bozcaada üzerindeki egemenlik sorunun ileride görüşüleceğini ve diğer adaların Yunanistan'a ait olduğuna dair müttefiklerin görüşlerini daha önce birdirmiş olduğunu belirtmiştir. İsmet

⁵⁴ Meray, a.g.e., s.103.

Paşa, Venizelos ve Lord Curzon'un iddialarına cevap verme saklı tuttuğunu söylemiştir. Fransız heyetinin başkanı M. Barrère, adalara özerklik verilmesi konusunun kabul edilmediğini ve Gökçeada ile Bozcaada üzerindeki egemenlik konusunun askıda olduğunu belirterek bunların dışında komisyonun konuyu bütünüyle incelenmek üzere alt komisyona gönderilebileceğini söylemiştir. İtalyan M.Lago'nun alt komisyonun ele alacağı adaların hangi adalar olacağını sorması üzerine Lord Curzon bu adaların yalnız Venizelos'un saydığı adalar olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak; Gökçeada ve Bozcaada'nın egemenliği sorununun ve bu adalarla Semadirek adasının askerlikten arındırılmasının Boğazlar sorunu görüşüleceği zaman toplanacak uzmanlar alt komisyonuna havale edilmesine, Sakız, Midilli, Limni, Sisam ve Nikerya adalarının askerlikten arındırılmasına gerek olup olmadığına, gerekli ise bunun ne ölçüde yapılmasının uygun olacağını incelenmesinin de bu alt komisyona havale edilmesine karar verilmiştir. Türk heyeti Gökçeada ve Bozcaada'nın egemenliğinin görüşme konusu yapılmasına çekince öne sürmüştür.⁵⁵

İsmet Paşa'nın Gökçeada ve Bozcaada üzerindeki Türk egemenliğinin tartışma konusu yapılmasını kabul etmeyeceğini belirtmesi üzerine Lord Curzon, bu adaların egemenliği konusunun alt komisyon raporunu hazırlayana kadar görüşülmeyeceğini söylemiştir. İsmet Paşa ise bir kez daha bu konudaki çekincesinden vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir.

Adalar konusunun ele alındığı ilk görüşmeler böylece sona ermiş, bu görüşmelerde Yunan işgâli altındaki adalar hakkında görüşmeler yapılmış olup İtalyan işgâlindeki Menteşe Adaları ile ilgili müzakere yapılmamıştır. Komisyon kararı gereğince kurulan alt komisyon üç günde çalışmalarını tamamlayarak 28 Kasım 1922'de raporunu hazırlamıştır. Söz konusu komisyon, adaların askerden arındırma tedbirlerinin alınmasını ve ayrıca Limni adasının da Gökçeada, Bozcaada ve Semadirek adası gibi Boğazlar sorunu ile birlikte incelenmesinin uygun olacağı kararını almıştır. Alt komisyondaki Türk temsil heyeti askerden arındırma sınırının daha geniş tutulması ve Limni adasının kimin egemenliği altına konulacağını da Boğazlar sorunu incelenirken ele alınmasını isteyen çekinceler koymuştur.⁵⁶

Alt Komisyon Raporu 29 Kasım Çarşamba günü saat 16.30'da Uşi Şatosunda Lord Curzon'un başkanlığında toplanan komisyonda tartışılmaya

⁵⁵ Meray, **a.g.e.**, s.104.

⁵⁶ Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikerya Adalarının Askerlikten Arındırılması Sorununu İncelemek Üzere Toplanmış Uzmanlar Alt Komisyonunun Raporu için Bkz. Meray, **a.g.e.**, s.114-116.

başlanmıştır. İsmet Paşa, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikerya adaları ile ilgili olarak Alt Komisyon Raporundaki Türk çekincelerini dile getirip bu adalarda uçak ve askeri kuvvet bulundurulmasının yasaklanmasını istemiştir. İsmet Paşa ayrıca Gökçeada, Bozcaada, Semadirek ve Limni adalarına ilişkin sorunların Boğazlar sorunuyla ele alınmasının uygun olacağını ifade etmiştir. Yunan temsilci M.Kaklamanos, Limni ve Semadirek adalarının egemenliğinin tartışılmasının söz konusu olamayacağını ifade ettikten sonra 1913'ten itibaren Yunan işgâli altında bulunan ve nüfusu Rum olan Gökçeada ve Bozcaada'nın da Yunanistan'a verilmesi gerektiğini belirtmiştir. İsmet Paşa, Gökçeada ve Bozcaada'nın Türkiye'ye ait olduğunu belirterek Boğazlar bakımından bu iki adayla aynı konumda olan Semadirek adasının da Türkiye'ye verilmesini istemiştir. İsmet Paşa ayrıca Limni adasının da komşu diğer adalarla aynı rejime bağlanması gerektiğini, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikerya adalarının Yunanistan'a bağlanmasının resmi yoldan hiç bir zaman kabul edilmediğini belirtmiştir. Kaklamanos, Semadirek ve Limni adaları ile Midilli, Sakız, Sisam ve Nikerya adalarının egemenliği hususunun tartışma konusu olmadığını asıl meselenin Gökçeada ve Bozcaada'nın egemenliği ile adaların askerden arındırılması olduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa da Alt Komisyon Raporunda Limni ve Semadirek adalarının Boğazlar sisteminin bir parçası olarak kabul edilmesi nedeniyle bu adalar üzerindeki egemenlik konusunun da Boğazlar sorunuyla birlikte ele alınmasının uygun olacağını ifade etmiştir.⁵⁷

Lord Curzon Gökçeada, Bozcaada, Semadirek ve önceki görüşmelerde Türkler tarafından unutulmuş olduğunu iddia ettiği Limni adasının egemenliği konusunun Boğazlar sorunu ile ele alınamayacağını, Boğazlar sorunu görüşülürken bu adaların askerden arındırma meselesinin görüşülebileceğini, Semadirek ve Limni adalarının kesinlikle Yunanistan'a ait olduğunu ve Gökçeada ile Bozcaada'nın da Rum nüfusları nedeniyle Yunanistan'a ait olması gerektiğini belirtmiştir. İsmet Paşa, Gökçeada, Bozcaada ve Meis'in egemenliği konusunun tartışılmasına gerek olmadığını, Semadirek adasının Boğazlar sistemine bağlanmasının şart olduğunu, Anadolu kıyılarına yakın adalar için etkin bir askerden arındırma işleminin tesis edilerek bu adaların tarafsız ve bağımsız birer siyasi varlık olarak ortaya çıkmalarının gerektiğini vurgulamıştır. İsmet Paşa ayrıca önceki görüşmelerde Türk tarafının Limni'yi anmamış olmasının bu adayı unutmış olmasından değil bu adanın da diğer adalar gibi etkin bir şekilde askerlikten arındırılacağını düşündüğü için olduğunu söylemiştir. Bunların yanı sıra İsmet Paşa, bu adalardaki Rum nüfusun söz konusu adaların Çanakkale Boğazı sisteminde yer almalarından dolayı hiçbir öneminin olmadığını

⁵⁷ Meray, a.g.e., s.107-108.

belirterek Batı Trakya'da Türk çoğunluğun olmasına rağmen coğrafi ve siyasi zorunlulukların etnik nitelikteki düşüncelere üstün tutulduğunu hatırlatmıştır. Adalar konusunda 29 Kasım 1922'de yapılan ikinci oturumun sonunda Midilli, Sakız, Sisam ve Nikerya adalarının askerden arındırılmaları konusunun Uzmanlar Alt Komisyonundaki haliyle kabul edilmesine karar verilmiştir. Fakat Türk tarafı, uçakların ve silahlı birliklerin bulundurulması konusunda çekince öne sürmüştür.⁵⁸

Konferansta adalar sorunu da dâhil olmak üzere pek çok konuda anlaşma sağlanamamış olmasına rağmen İngiltere, Fransa ve İtalya kendi istekleri doğrultusunda yüz elli sayfa, yüz altmış madde ve dokuz ek sözleşmeden oluşan bir antlaşma metni hazırlayarak 30 Ocak 1923'te Türk heyetine vermişlerdir.⁵⁹ Adalarla ilgili olarak, Gökçeada ve Bozcaada haricindeki diğer Boğazönü Adaları; Limni ve Semadirek ile Saruhan Adaları; Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya'nın askerden arındırılarak Yunanistan'a bırakılmasına dair hükümler⁶⁰ bulunan bu antlaşma metni genel olarak, Sevr Antlaşması'ndan çok da farklı olmadığından İsmet Paşa tarafından kabul edilmemiştir. İsmet Paşa'nın, müttefiklerin hazırladığı antlaşma metninin tam yirmialtı noktasına itiraz etmesi üzerine müttefikler, kendi aralarında toplanarak metinde bazı değişiklikler yapmışlar ve Türk Heyeti'nden antlaşmanın bu haliyle kabul edilmesini istemişlerdir. Müttefiklerin verdiği yani antlaşma taslağını da beğenmeyen İsmet Paşa 4 Şubat 1922'de antlaşmada değişiklikler yapılmasını istediği hususları tekrar müttefiklere iletmış; ancak, Türk teklifleri müttefik devletler tarafından yine kabul edilmemiştir.⁶¹

Tarafların anlaşamaması üzerine Lozan Konferansı sona ermiş, 6-7 Şubat 1923'te Lozan'dan ayrılan İsmet Paşa 20 Şubat'ta Ankara'ya dönmüştür. Geline aşamanın TBMM'de görüşülmesinin ardından müzakereler hususunda gerekli yetkileri alan İsmet Paşa, İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından hazırlanan antlaşma metninde kabul ettiği ve değişiklik yapılmasını istediği maddeleri açıkça yazarak adı geçen devletlere bildirmiştir. İsmet Paşa, hazırladığı teklifinde adalarla ilgili olarak Bozcaada yakınlarındaki Merkep Adaları'nın ve Anadolu sahillerine çok yakın olan Meis Adası'nın Türkiye'ye bırakılmasını istemiş, İtalya ve Yunanistan'a verilen adaların Osmanlı borçları ile ilgili duyunu umumiye hisselerine bu

⁵⁸ Meray, **a.g.e.**, s.108-113.

⁵⁹ Karacan, **a.g.e.**, s.181.

⁶⁰ Yukarıda bahsedilen adaların haricinde bu antlaşma metninin onördüncü maddesi Türkiye'ye bırakılan Gökçeada ile Bozcaada'da mahalli idare kurulmasını, onbeşinci maddesi ise İtalya'nın işgâli altındaki Menteşe Adaları'nın ve Meis Adası'nın bu devlete bırakılmasını öngörmüştür. Küçük, **a.g.m.**, s.70-71.

⁶¹ Karacan, **a.g.e.**, s.190-203.

adaların İtalya ve Yunanistan tarafından işgâl edildikleri tarihten itibaren adı geçen devletlerin iştirak etmelerini talep etmiştir.⁶²

Türkiye'nin bu talep ve teklifleri üzerine 23 Nisan 1923'te Lozan Konferansı'nın tekrar toplanması kararlaştırılmıştır. Bu sefer konferanslarda oturum başkanlığını İngiliz Başdelegesi olarak görevlendirilen Sir Horace Rumbold⁶³ yapmıştır. Konferans sırasında; Yunanlılar, kendilerine bırakılan adaların hisselerine düşen Osmanlı borçlarını bu adaları işgâl ettikleri 1912'den itibaren üstlenmeyi kabul etmişken, İtalya Mentеше Adaları'na düşen hisse ile ilgili olarak yapılan görüşmelerde bu borcu üstlenemeyeceğini belirtmiştir. Yapılan görüşmelerde Merkep Adaları'nın⁶⁴ Türkiye'ye bırakılması kabul edilmişken Meis Adası'nın Türkiye'ye bırakılamayacağı ifade edilmiştir. 25 Nisan 1923'te yapılan görüşmelerde Sir Horace Rumbold, İsmet Paşa'nın müttefiklerin teklif ettiği antlaşma metnine itirazlarını içeren 4 Şubat 1922 tarihli cevabi mektubunda Meis'ten söz etmediğini, nüfusu Rum olan bu adanın Türkiye'ye bırakılmasının Misak-ı Milli'yle de örtüşmediğini ifade ederek Türkiye'nin hangi nedenle bu ada üzerinde egemenlik kurmak istediğini anlamadığını ve Türk talebinin kabul edilemez olduğunu söylemiştir. İtalyan temsilci Montanya da bu adanın tartışılmaz bir biçimde İtalya'ya ait olduğunu belirtip Sir Horace Rumbold'un görüşlerine katıldığını ifade etmiştir. İsmet Paşa, Meis'in Türk karasuları içinde olduğunu, Anadolu'nun tamamlayıcı bir parçası sayıldığını, Büyük Devletler kararı ile Osmanlı Devletine bırakılan bu ada ile ilgili olarak konferansın ilk döneminde hiçbir tartışmanın yapılmadığını belirterek Meis'in millî sınırlar içinde bulunan bir ada olduğunu vurgulayıp; *"Bu ada Anadolu'nun emniyeti için lazımdır. Haklı mütalaalarımızın dikkate alınacağını ümit etmek isterim."* demiştir. İngiliz ve Fransız temsilciler de adanın İtalya'nın adanın kendisine ait olduğu şeklindeki görüşünü desteklemişlerdir. İsmet Paşa, 4 Şubat tarihli mektubunda Meis'ten bahsedilmemiş olmasından dolayı adanın İtalya'ya ait olduğunu kabul ettikleri yönündeki İtalyan temsilcinin görüşlerinin yetersiz olduğunu ve bu konunun uzmanlardan oluşacak bir heyet tarafından incelenmesine hazır olduklarını ifade etmiştir. İtalyan temsilcinin aynı görüşlerini tekrarlaması ve Sir Horace Rumbold'un İtalyan görüşlerine destek verip Türk tarafının

⁶² Karacan, **a.g.e.**, s. 211-212.

⁶³ 23 Nisan 1923'te başlayan II. Lozan Konferansı'nda İngiltere'nin, Lord Curzon'un yerine İstanbul Büyükelçisi Rumbold'u, Fransa'nın, Barrère'nin yerine İstanbul Fevkalade Komiseri General Pellè'yi ve İtalya'nın da Marki Garroni'nin yerine Montanya'yı temsilci olarak görevlendirerek Türkiye'nin karşısına, Türkiye'nin karakterini ve şartlarını daha iyi bilen insanları göndermesi bu devletlerin de barış antlaşmasının imzalanmasını istediğinin göstergesi olmuştur. Karacan, **a.g.e.**, s.217.

⁶⁴ Bu adalar İngiliz haritalarında Tavşan adaları olarak geçtiğinden artık bu isimle anılmışlardır.

taleplerini kabul edilemez bulması üzerine İsmet Paşa görüşlerinden vazgeçmemiştir. İsmet Paşa'nın Meis'i ısrarla istemesine rağmen Fransızların da desteğiyle İngiltere ve İtalya bu adanın Türkiye'ye bırakılmasına karşı çıkmışlardır.⁶⁵

Konferans devam ederken İtalya'nın halen elinde bulundurduğu Menteşe Adaları'nın Osmanlı borçlarına düşen hissesini 1912'den itibaren yüklenmeyi kabul edebileceğinin ve Meis Adası'nın Türkiye'nin aleyhine kullanılmayacağına dair askerî teminat verebileceğinin anlaşılması nedeniyle Türk Heyeti İtalyanların Castellorizo dedikleri Meis ile ilgili talebinden vazgeçme eğiliminde olmuştur. 4 Haziran 1923 tarihinde yapılan görüşmelerden önce İtalyan Baş Delegatesi Montanya, Meis'in Türkiye aleyhine kullanılmayacağına dair kesin teminat vermiş ve işgâl ettikleri Menteşe Adaları'nın Osmanlı borçlarından paylarına düşen kısmını bu adaları ele geçirdikleri tarihten itibaren yükleneceklerini taahhüt etmiştir. Böylece Türk Heyeti, İsmet Paşa'nın "*Meis adası Anadolu'nun parçalarındandır. Ona malik olmak davamız meşru ve haklıdır. Fakat cihan sulhunun temini gayesi ile bu ada hakkındaki isteğimizden vazgeçiyoruz.*" sözleri ile sırf dünya barışının tesisini sağlamak için Meis adası ile ilgili talebini geri almak gibi çok ağır bir fedakârlığa katlanmıştır.⁶⁶

Konferansın sonunda, diğer konularda yapılan görüşmelerin de tamamlanması ile 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması (Lozan Sulh Muahednamesi) imzalanmıştır. Türk heyeti uzun görüşmeler boyunca tüm konularda olduğu gibi adalar konusunda da Türkiye'nin haklı tezlerini ısrarla savunmuştur. Sonunda Türkiye'ye bırakıldığı teyit edilen adalar dışında kalan adalar isimleri belirtilerek ve Altı Büyük Devlet Kararı'na atıf yapılarak egemenlik devrine konu olmuşlar, Yunanistan'a bırakılan adalar askerden arındırılmış ve Türkiye'ye tehdit olmaktan çıkarılmışlardır. Lozan Barış Antlaşması 23 Ağustos 1923'te ondört aleyhte oya karşılık, 213 kabul oyuyla TBMM tarafından onaylanmıştır.⁶⁷

2.2. Lozan Barış Antlaşması Hükümlerine Göre Ege Adalarının Değerlendirilmesi

Lozan Barış Antlaşması'na kadar Ege'de egemenliği Yunanistan'a devredilen ada, adacık ve kayalıklar konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Lozan Barış Antlaşmasına konu olan adalar; Eğriboz

⁶⁵ Karacan, **a.g.e.**, s.233-236.

⁶⁶ Karacan,**a.g.e.**, s. 323-338.

⁶⁷ Lozan Sulh Muahednamesinin kabulüne dair Birinci Kanuna (No:340) verilen reylerin neticesinde; kabul edenler ve reddedenler için için Bkz. TBMM, "*Zabıt Ceridesi*", İ:9, C.2, 23.8.1339 (1922), s.286-287.

Adası, Şeytan Adaları, Çuha ve Küçük Çuha Adaları⁶⁸ ile Girit dışında kalan adalardır. Ege adaları ve Meis Adası üzerindeki hâkimiyet hakları Lozan Barış Antlaşması'nın sırasıyla altı, oniki, onüç, ondört, onbeş ve onaltıncı maddeleri ile düzenlenmiştir. Egemenlik devirlerini düzenleyen maddeler sadece oniki ve onbeşinci maddeler olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'nın altıncı maddesinin⁶⁹ birinci fıkrası akım yoluyla ilgili sınırların tespiti hususunda olup; *“Bir nehir veya ırmağın kıyıları ile belirlenmeyip de yatakları ile belirlenen sınıra gelince; iş bu antlaşma tariflerinde kullanılan mecra ve kanal kelimeleri bir taraftan gidiş gelişe uygun olan nehirlerde başlıca gidiş geliş kanalının ortak hattı anlamını taşır. Bununla beraber sınır çizgisinin muhtemel değişikliğinde bahsedilen çizginin bu suretle belirlenen yatak veya kanalı mı izleyeceğini ya da söz konusu yatak veya kanalın işbu antlaşma yürürlüğe girdiği sıradaki durumuna göre mi kesin biçimde belirleneceğini açıklamak sınır tespit komisyonuna ait olacaktır.”* şeklindedir.

Yine altıncı maddenin ikinci fıkrası da; *“İşbu antlaşmada aykırı bir hüküm bulunmadıkça, deniz sınırları kıyıya üç milden az uzaklıkta bulunan ada ve adacıkları da içine alacaktır.”* şeklinde olup egemenlik devrini düzenleyen icrai nitelikte bir madde değil soyut bir hüküm niteliğindedir. Buna göre fıkra metninde yer alan üç mil ilkesinin hangi sahillerde uygulanacağı belirlenmemiş, konu takip eden ilgili hükümlere bırakılmıştır.⁷⁰ Uluslararası hukuk bir antlaşmanın bütün olarak ve hükümleri anlam ifade edecek şekilde yorumlanmasını öngörmüş, bir madde ile belirlenen bazı hükümlerin antlaşmaya konu olan hususlara tümüyle uygulanmasını uygun bulmamıştır. İşte bu sebepten dolayı da Lozan Barış Antlaşması'nın daha sonraki hükümlerinde hangi adaların egemenlik devrine konu oldukları özellikle açıklanmıştır.⁷¹

Lozan Barış Antlaşması'nın *“Gökçeada ile Bozcaada ve Tavşan Adaları dışında, Doğu Akdeniz adaları ve özellikle Limni, Semadirek,*

⁶⁸ Monaco merkezli Uluslararası Hidrografi Teşkilatı'nın (The International Hydrographic Organization –IHO) 1953'te yayımladığı S 23 Okyanusların ve Denizlerin Sınırları (S 23 Limits of Oceans and Seas) adlı eserinde, Ege adası olarak gösterilen Çuha ve Küçük Çuha Adaları 1986 yılında, Akdeniz adası olarak gösterilmişlerdir. **Limits of Oceans and Seas (Special Publication 23)**, Draft 4 th Edition, 1986, Monte Carlo, 1986, s. 62-63. Bu adaların Yunanistan'a devri 1864 yılında gerçekleşmiştir. Kurumahmut- Başeren, **a.g.e.**, s.51.

⁶⁹ **Düster Üçüncü Tertip**, Cilt V, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, Necmi İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1931, s. 22-23.

⁷⁰ Kurumahmut- Başeren, **a.g.e.**, s. 62.

⁷¹ Sertaç Hami Başeren, *“Ege'de Ada, Adacık ve Kayalıkların Uluslararası Andlaşmalarla Tayin Edilen Hukuki Statüsü”*, **Egede Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, (Yayına Haz. Ali Kurumahmut), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.83-84.

Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya adaları üzerinde Yunan egemenliği konusunda 17/30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'nın beşinci ve 1/14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması'nın onbeşinci maddeleri hükümleri uyarınca alınan ve 13 Şubat 1914 tarihinde Yunan Hükümeti'ne bildirilen karar, bu antlaşmanın İtalya'nın egemenliği altına konulan ve onbeşinci maddede belirtilen adalara ilişkin hükümleri saklı kalmak üzere doğrulanmıştır. İşbu antlaşmada aykırı bir hüküm bulunmadıkça, Asya kıyısından üç milden az uzaklıkta bulunan adalar, Türk egemenliği altında kalacaktır.” şeklindeki onikinci maddesi⁷² ile Menteşe Adaları dışında kalan kesimde Türkiye ile Yunanistan arasındaki statü belirlenmiştir. Bu madde hükümleri, Osmanlı Devleti'nin Ege Denizi'ndeki tüm ada, adacık ve kayalıkları devretmeyi kabul ettiği Sevr Antlaşması'nın hükümlerinden ayrılmaktadır. Buna göre, Semadirek, Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya adaları ismen sayılarak; Taşoz, Bozbaba ve İpsara Adaları ise Altı Büyük Devlet Kararı'na atıf yapılarak ve bu karar gereğince adaları askerî amaçlarla kullanmaması kaydıyla Yunanistan'a devredilmiş⁷³; Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları ile Anadolu kıyısına üç milden az uzaklıkta bulunan adalar üzerindeki Türk egemenliği teyit edilmiştir. Bu antlaşma hükmüne tâbi olan toprak parçaları sadece adalar olduğundan adacık ve kayalıklar egemenlik devrine konu olmamışlardır.

Bir kısım adalar üzerindeki Türk egemenliği onikinci maddenin birinci cümlesinde ismen sayılarak teyit edilirken, son cümlede bu işlemi altıncı maddenin ikinci fıkrasında belirtilen üç mil mesafe ilkesine göre yapıldığı görülmektedir. Türkiye'nin egemenliğine bırakılan adaların onikinci maddede ayrıntılı olarak belirtilmesi; Yunan işgâlinin adalar üzerindeki egemenlik haklarına ilişkin olarak ortaya çıkabilecek tereddütleri ve Yunanistan'ın, işgâlinde olmamasına rağmen Altı Büyük Devlet Kararı'na dayanarak sanki diğer adaların da kendisine bırakılmış gibi davranmasını peşinen ortadan kaldırmak amacıyla yapılmıştır. Bu sayede, onikinci madde ile Türkiye'nin egemenliğini devrettiği adalar belirlenirken diğer yandan da egemenliğine bırakılan adalar üzerindeki hakları teyit edilmiştir. Yine onikinci madde ile Türk egemenliğinden çıkan diğer adalarla ilgili olarak sadece aşağıda açıklanacak olan ve Menteşe Adaları'nın durumlarını düzenleyen onbeşinci maddeye atıf yapmıştır.⁷⁴

⁷² **Düster Üçüncü Tertip**, s. 25.

⁷³ Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin dördüncü ve altıncı maddelerinde Semadirek ve Limni'nin askerden arındırılmış statüleri teyit edilmiş, Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları da bu statüye koyulmuştur. Reha Parla, **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri**, II. Baskı, Lefkoşe, 1987, s. 53.

⁷⁴ Başeren, **a.g.m.**, s. 89-92.

Lozan Barış Antlaşması'nın onüçüncü maddesinde⁷⁵ belirtilen; “Barışın sürekli olmasını sağlamak amacıyla, Yunan Hükümeti, Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya (Nikerya) Adaları'nda, aşağıdaki tedbirlere uymayı taahhüt eder. Buna göre; önce, bu adalarda hiçbir deniz üssü kurulmayacak, hiçbir istihkâm yapılmayacak, ikincisi, Yunan askerî uçaklarının Anadolu kıyısı toprakları üstünde uçmaları ve buna karşılık, Türk askerî uçaklarının da bu adalar üstünde uçmalarını yasak olacaktır. Üçüncüsü, bu adalarda, Yunan askerî kuvvetleri, askerlik hizmetine çağrılmış ve buldukları yerde eğitilebilecek normal asker sayısından çok olmayacağı gibi, jandarma ve polis kuvvetleri de, bütün Yunan ülkesindeki jandarma ve polis kuvvetlerine orantılı bir sayıda kalacaktır.” hükmü ile Altı Büyük Devlet Kararı'na dayanılarak Yunanistan'a devredilen adaların askerî amaçlarla kullanılmama durumları Türkiye sahillerine çok yakın olan Saruhan Adaları; Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya adalarının isimleri belirtilerek düzenlenmiştir.

Antlaşmanın “Türk egemenliği altında kalan Gökçeada ile Bozcaada, mahalli idare ile can ve mal güvenliği bakımından, Müslüman olmayan yerli halka gerekli bütün güvenceyi sağlayan, mahalli unsurlardan kurulu bir özel yönetim örgütünden yararlanması, bu adalarda düzenin korunması, yukarıda öngörülen mahalli yönetim örgütünün aracılığıyla yerli halktan seçilmiş ve bu örgütün emrinde bulunan bir güvenlik kuvvetince sağlanması ile Rum ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin olarak Türkiye ile Yunanistan arasında kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan hükümler, İmroz ve Bozcaada adaları halkına uygulanmayacaktır” ifadesi ile tanımlanan ondördüncü maddesiyle⁷⁶ Türk egemenliğine bırakılan Gökçeada ve Bozcaada'da yaşayan gayrimüslimlerin hakları ile ilgili olarak Türkiye'ye verilen sorumluluklar belirtilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nda onikinci maddeyle beraber egemenlik devrinin düzenlendiği diğer madde olan onbeşinci madde⁷⁷ ise şu şekildedir; “Türkiye, aşağıda sayılan adalar üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından İtalya yararına vazgeçer: Bugünkü durumda İtalya'nın işgâli altında bulunan İstanbulya, Rodos, Herke, Kerpe, Çoban Adası, İlyaki, İncirli, Kilimli, İleriye, Batnoz, Lipso, Sömbeki, ve İstanköy adaları ile bunlara bağlı adacıklar ve Meis Adası.” Bu metinden de anlaşılacağı üzere İtalya'ya ismen sayılarak verilen onüç adet Menteşe Adası ile bunlarla beraber ne olduklarından net bir şekilde söz edilmeyen bağlı adacıklar da İtalya'ya bırakılmışken devri kabul edilen Meis Adası ile ilgili olarak böyle

⁷⁵ Düstur Üçüncü Tertip, s.25–26.

⁷⁶ Düstur Üçüncü Tertip, s. 26–27.

⁷⁷ Düstur Üçüncü Tertip, s. 27.

bir düzenleme yapılmamıştır. Ayrıca bu bölgedeki kayalıklar antlaşmada İtalya'ya devredilmediklerinden Türkiye'de kalmışlardır.

Lozan Barış Antlaşması'nda adalarla ilgili son madde olan onaltıncı madde⁷⁸ ise; *“Türkiye, işbu antlaşmada belirtilen sınırlar dışında bulunan topraklar üzerindeki ya da bu topraklara ilişkin olarak, her türlü haklarıyla sıfatlarından ve egemenliği işbu antlaşmada tanınmış adalardan başka bütün öteki adalar üzerindeki her türlü haklarından ve sıfatlarından vazgeçmiş olduğunu bildirir; bu toprakların ve adaların geleceği, ilgililerce düzenlenmiştir ya da düzenlenecektir.”* olarak kabul edilmiştir.

Onaltıncı madde, sadece oniki ve onbeşinci maddeler ile yapılan düzenlemeleri tamamlayıcı mahiyette bir hüküm olup Türkiye'nin kendisine bırakıldığı teyit edilen adalar dışındaki tüm adalardan vazgeçtiği anlamını taşımamaktadır. Türkiye'nin üzerindeki her türlü haklarından vazgeçtiği adalar egemenlik devrine konu olan adalardır. Bu madde, Sevr Antlaşması ile Lozan Konferansı'nda müttefikler tarafından hazırlanıp Türk Heyeti'ne verilen antlaşma metninde yer alan, Türkiye'nin tüm Ege adaları üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçtiğinin belirtildiği hükümlerin yerine kabul edilmiştir. Bu antlaşma hükmüne tâbi olan toprak parçaları da sadece adalar olduğundan Türkiye'nin, adacık ve kayalıklar üzerindeki egemenlik hakları devam etmiştir.

Sonuç

24 Nisan 1830'da bağımsızlığını elde eden Yunanistan, kuruluşunda Şeytan Adaları ve Kiklat Adaları'nın büyük bir çoğunluğu ile 1913 yılında Girit Adası'nı elde etmiştir. Megali İdea doğrultusunda hazırlanan Büyük Yunanistan Programı hedeflerini gerçekleştirebilmek için I. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'yu işgal eden Yunanistan, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Millî Mücadele ile yenilgiye uğramıştı. 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması'nın onikinci maddesi ile Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya, Taşoz, Bozbaba ve İpsara adaları gayri askerî statüde kalmak şartıyla Yunanistan'a bırakılmıştı. Aynı antlaşma ile Mentеше Adaları; İstanbulya, Rodos, Herke, Kerpe, Çoban Adası, İlyaki, İncirli, Kilimli, İleriye, Batnoz, Lipso, Sömbeki ve İstanköy adaları bunlara bağlı adacıkları ile beraber ve Meis Adası İtalya'ya verilirken Gökçeada, Bozcaada, Tavşan Adaları ve Anadolu sahillerine üç milden az uzaklıkta bulunan adalar üzerindeki Türk hâkimiyeti teyit edilmiştir.

⁷⁸ **Düster Üçüncü Tertip**, s. 27–28.

Ayrıca Yunanistan, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından yaklaşık yirmidört yıl sonra, 10 Şubat 1947 Paris İtalyan Barış Antlaşması ile Lozan Barış Antlaşması'nda İtalya'ya bırakılan Menteşe Adaları'nı ve Meis'i de bitişik adacıkları ile beraber gayri askerî statüde olmaları kaydıyla elde etmiştir.⁷⁹

Lozan Barış Antlaşması'ndan önce Yunanistan'a bırakılan adalara dair herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Bununla beraber, Yunanistan'ın antlaşmalara rağmen gayri askerî statüdeki adaları silâhlandırması ve egemenliği antlaşmalarla kendisine devredilmeyen kara parçaları üzerinde hak iddia etmesiyle *ada, adacık ve kayalıklar sorunu* ortaya çıkmıştır. Yunanistan, uluslararası alanda meydana gelen değişmelerin, antlaşmalarla kurulmuş olan statüyü ortadan kaldırdığını ve Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye'ye bırakıldığı belirtilmeyen kara parçalarının tamamının kendisine ait olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşılık Türkiye, antlaşmaların hükümlerinin geçerli olduğunu ve Lozan Barış Antlaşması'nda haklarından feragat etmediği ada, adacık ve kayalıklarda egemenlik haklarının devam ettiğini savunmaktadır.

Günümüzde Türkiye ile Yunanistan arasında Ege'de yaşanan tüm sorunların kaynağı olan “ada, adacık ve kayalıklar sorunu”, karşılıklı iyi niyet, anlayış ve antlaşmalara saygı çerçevesinde görüşmelerle çözülebilecek nitelikte bir sorundur. Ancak, meselenin bu şekilde çözülememesi durumunda sorunun daha da karmaşık bir hale dönüşeceği kuşkusuzdur. Türkiye, Ege Denizi'nde gelişme ve hayat haklarını siyasî bağımsızlık hakkı olarak görmektedir ve bu şekilde görmeye de devam etmelidir.

Kaynakça

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914–1990)**, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.

Başeren, Sertaç Hami, **Ege Sorunları**, Tüдав Yayınları, İstanbul, 2003.

_____, “Ege'de Ada, Adacık ve Kayalıkların Uluslararası Antlaşmalarla Tayin Edilen Hukuki Statüsü”, **Egede Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, (Yayına Haz. Ali Kurumahmut), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

⁷⁹ II.Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan ve Menteşe Adaları'nın İtalya'dan Yunanistan'a devrini belirleyen Paris İtalyan Barış Antlaşması'nın onördüncü maddesi ve onüçüncü ekinin D paragrafı için, Bkz. Kurumahmut, **a.g.m.**, Ek-17. Bu antlaşmaya göre; İtalya, Yunanistan'a Lozan Barış Antlaşması'nın onbeşinci maddesine göre elinde bulundurduğu Menteşe Adaları'nı ve Meis'i bitişik adacıkları ile beraber, askerden arındırılmış olarak devretmiştir. Mehmet Saka, **Ege Denizi'nde Türk Hakları**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1974, s. 46.

- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1943.
- Belen, Necdet, **Ege Denizi ve Ege Adaları**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995.
- Besbelli, Saim, - Ülman, Mustafa, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı - İtalyan Harbi (Deniz Harekâtı)**, Cilt III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1980.
- Büyüktuğrul, Afif, **Balkan Harbi Tarihi Osmanlı Deniz Harekâtı (1912-1913)**, Cilt I, Genelkurmay Harb Tarihi Dairesi Yayını, İstanbul.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Türk İstiklâl Harbi 1 Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.
- Corretto, Giacomo E., **Akdeniz'de Türkler**, (Çev. Durdu Kundakçı - Gülbende Kuray), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Coşkun, Alev, **Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu - En Uzun 15 Gün / Ödemiş Direnişi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2005.
- Dinçer, Hasan, *"Genelgeler ve Kongreler Dönemi"*, **"Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed.Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitapevi, Ankara, 2011.
- Düstur Üçüncü Tertip**, Cilt V, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, Necmi İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1931.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.
- Erinç, Sırrı- Yücel, Talip, **Ege Denizi: Türkiye İle Komşu Ege Adaları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1978.
- Ertan, Temuçin F., *"Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Barış Antlaşması'na"*, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed.Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitapevi, Ankara, 2011.
- Ertuna, Hamdi, **1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984.
- Esmer, Ahmet Şükrü, **Siyasî Tarih**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.
- Gorce La, **Çağlar Boyu Yunanlılar** İstanbul, Belge Yayınları, 1986.
- Gürsu, Sevil Tunç *"Tarihte Batı Anadolu, Ege, Ege Adaları"*, **VIII. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım**, Ankara, 1979.
- Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, III. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- Kurumahmut, Ali, “*Ege’de Tartışmalı Adalar Sorunun Ortaya Çıkışı*”, **Egede Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.
- Kurumahmut, Ali - Başeren, Sertaç Hami, **The Twilight Zones In The Aegean Unforgetten Turkish Islands (Ege’de Gri Bölgeler Unutul(may)an Türk Adaları)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004.
- Küçük, Cevdet, “*Ege Adalarında Türk Egemenliği Dönemi*”, **Egede Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, (Yayına Haz. Ali Kurumahmut), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.
- Limits of Oceans and Seas (Special Publication 23)**, Draft 4 th Edition, 1986, Monte Carlo, 1986.
- Mansel, Arif Müfid, **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004.
- Meray, Seha L. (Çev.), **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler**, Tk I, C.I, Ktp.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Öreñ, Ali Fuat ,“*Türk İdaresinde Ege Adaları Tarihi*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sa.:31, Ankara, 2001.
- Öztürk, İbrahim Sadi, **Türklüğün İdam Fermanı Sevr Antlaşması**, Fark Yayınları, Ankara, 2007
- Parla, Reha, **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti’nin Uluslararası Temelleri**, II. Baskı, Lefkoşe, 1987.
- Saka, Mehmet, **Ege Denizi’nde Türk Hakları**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1974.
- Sancar, Erdinç, **21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Sun, Selim, **1897 Osmanlı-Yunan Harbi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.
- Şimşir, Bilâl N., **Ege Sorunu:Belgeler (1913–1914)**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Uçarol, Rifat, **Siyasî Tarih**, Seri No:4, II. Baskı, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1982.
- Umar, Bilge, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1993.
- Ülkekul, Cevat, “*Atatürk Neden “Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!” Demişti*”, **Harita Dergisi**, Sa.:130, Ankara, 2003.
- TBMM, “**Zabıt Ceridesi**”, İ:9, C.2, 23.8.1339 (1922).

